

KULTÚRA SLOVA

časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Výskumného ústavu
čudovíta Štúra
BAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Fe-
lenčíková, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Ka-
čala, František Kočiš, Ivan Ma-
šár, Mária Pisárčiková, Matej
Považaj, Anna Rýzková, Ján Sa-
bol, Pavol Žigo

REDAKCIA

13 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 7

OBSAH

MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Systémovost)	225
HORECKÝ, J.: Zmysel a úloha interpunkcie	231
RISOVÁ, E.: Sémantické posuny prevzatých slov	237
ODALOŠ, P.: Ďalšie slová typu <i>olympiáda</i> a <i>napoleontáda</i> . .	243

Rozličnosti

Významy prídavného mena <i>dĺž- nícky</i> . J. Horecký	246
O nových slovách s časťou <i>narko-</i> . V. Patráš	247
Velické pleso. K. Palkovič	248

Správy a posudky

O podradzovacích syntagmách v slovenčine. M. Šimková	249
Uplatnenie záhorského dialek- tu v najnovšom diele Š. Mo- ravčíka. D. Bačíková	252

Spytovali ste sa

Sú slová <i>psychológia</i> a <i>psychi- ka</i> synonymné? I. Hruba- ničová	255
Môže byť situácia relatívne op- timistická? M. Považaj	255
Rozdiel medzi pólom a dipólom. J. Horecký	256

Vlastnosti termínu

{Systémovosť}

IVAN MASÁR

Z definície termínu vychodí, že termín sa chápe ako pomenúvací prostriedok v systéme [sústave] pomenúvacích prostriedkov vedného alebo technického odboru, nie ako osihotený prvok spisovnej slovnej zásoby. Inými slovami na základe toho, že termín je prvkom daného systému, pripisujeme mu vlastnosť systémovosti.

Túto vlastnosť zdôrazňuje väčšina definícií termínu, navyše sa proti nej nevyslovujú námietky, ani sa jej užitočnosť pre terminologickú prácu nespochybňuje ako pri vlastnosti motivovanosti. Možno teda povedať, že systémovosť sa ako vlastnosť (kritérium) termínu prijíma všeobecne.

Systémovosťou sa však rozumie aj „miera, do akej zapadá daný termín do systému terminológie daného odboru a do akej odráža systémovú spätosť termínov daného odboru“ (Horecký, 1956, s. 50).

Pri uplatňovaní kritéria systémovosti ide o snahu zachytiť a slovotvornými prvkami vyjadriť vzťahy v logickom systéme pojmov danej terminológie, resp. vedy. Veľmi inštruktívnou oblasťou realizácie tohto postulátu je botanická a zoologická nomenklatúra, kde sa napríklad názvy čeľadí vždy tvoria tou istou príponou, t. j. príponou *-ovité* (*spriadáčovité*, *vrbovité*) a názvy ostatných systémových jednotiek, t. j. radov, tried, podtried atď., takisto majú osobitné slovotvorné alebo gramatické prostriedky (z gramatických je to napríklad singulár a plurál: *kutavky* — nadčelaď, *kutavka* — rod).

Klasickým príkladom pevnej systémovosti je názvoslovie anorganickej aj organickej chémie. V prvom prípade je to najmä dômyselná

sústava prípon -ný, -natý, -itý, -ičitý, -ičný atď., v druhom prípade využívanie čísel a písmen gréckej abecedy, ako aj súboru prípon s presne vymedzenou funkciou, napr. 1,4-naftaléndiol, 5 β -cholestán, 1,3-dién-7 α , 17 β -diol. V jednotlivých národných nomenklatúrach sa však systémovosť anorganickej nomenklatúry docielila inými prostriedkami, ako ukazuje porovnanie českej a slovenskej chemickej nomenklatúry na jednej strane a na druhej strane napríklad anglickej alebo ruskej nomenklatúry.

Chápanie terminológie konkrétneho odboru ako množiny pomenúvacích prostriedkov tvoriacich usporiadaný systém, v ktorom jednotlivé prvky navzájom súvisia, má pri tvorení termínov priame dôsledky na výber jazykových prostriedkov. Systémová spätosť termínov sa teda odráža nielen na ich mieste v systéme, ale veľmi často aj na jazykovej forme. Okrem spomínaných prípadov to ukazujú mnohé metrologické a metronomické termíny: Je tu zreteľná tendencia pomenúvať vedy názvami utvorenými príponou -lógia (*metrologia*) a vedné disciplíny príponou -metria (*kvalimetria*, *psychometria*, *ekonometria*), na pomenovanie jednotlivých častí metrologie sa zvolil pomenovací model adjektívny atribút + názov *metrologia*: *legálna metrologia*, *všeobecná metrologia*, *špeciálna metrologia*. Aj to potvrdzuje, že princíp systémovosti sa v praxi naozaj uplatňuje tak, že rovnaké zaradenie pojmov sa podľa možnosti vyjadruje rovnakými jazykovými prostriedkami. Zreteľne to vidieť aj na skupine termínov z vecného okruhu metrologické úkony. Na ich pomenovanie sa zvolilo slovesné podstatné meno utvorené z domácich alebo prevzatých slov: *justovanie/nastavovanie*, *graduovanie*, *overovanie*, *ladenie* atď. Z tohto radu vybočuje názov *kalibrácia*. Je síce z jazykového hľadiska správny, ale v záujme homogénosti a systémovosti názvov metrologických úkonov treba odporúčať skôr variant *kalibrovanie* (porov. dvojicu *astatizácia* — *astatizovanie*).

Aplikácia kritéria systémovosti zabráňuje redukovaniu termínu iba na jeho pomenovaciu funkciu. Najmä vedecká terminológia nemôže totiž byť iba neusporiadaným súpisom pomenovaní, ale má tvoriť sústavu, ktorej prvky sú navzájom späté. Táto požiadavka sa priamo fixuje v tej časti definície, kde sa o termíne hovorí ako o pomenovaní pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru. Z toho vychodí, že nie je metodicky správne hodnotiť a skúmať ktorýkoľvek termín izolovane, ale že jeho vlastnosti možno zistiť iba tak, ak ho skúmame ako prvok istej sústavy.

Základným predpokladom zabezpečenia systémovosti, a teda úspešnej terminologickej práce vôbec je klasifikácia pojmov, v ktorej sa paralelne za všeobecnými pojmami musí uviesť aj rozdelenie pojmov na druhy, skupiny, podskupiny atď.

Dôsledná systémovosť vedeckej terminológie sa osobitne zdôrazňuje v sovietskej teórii terminológie. Už známy sovietsky terminológ D. S. Lotte vypracoval rámcové pravidlá, ktorých aplikáciou sa môže do- cieľiť táto vlastnosť termínov a terminológie. Ide o tieto pravidlá:

„1. Za základ tvorenia sústavy termínov treba vziať klasifikačné sústavy, ktoré zachycujú pojmy v ich rozvoji. 2. Pri aplikovaní klasi- fikačných schém sa musia vydeliť tie nevyhnutné a dostačujúce znaky, ktoré sa priamo odrazia v terminológii. 3. Až potom možno vyberať slová a ich časti na tvorenie termínu. Zvolené slová majú podľa mož- nosti čo najnázornejšie odrážať jednak vlastnosti určitého pojmu spo- ločne s inými pojmi a jednak jeho špecifickosť, pričom pre systé- movosť terminológie je neobyčajne dôležité, aby termíny jedného radu mali konštrukciu rovnakého typu“ (Lotte, 1962, s. 8). J. Horecký postuluje v tejto súvislosti v rámci kritéria systémovosti kritérium sys- tematickosti. Prvé dve Lotteho zásady sa pokladajú za záväzné pri tvorení nových termínov a pri revízii jestvujúcich terminologických sústav. Pokiaľ ide o požiadavku, aby klasifikácia zachytila pojmy v ich rozvoji, aby vedela odhadnúť smer vývoja odboru, treba súhlasiť s ná- mietkou, že to nie je vždy možné, pretože aj „vo vedeckom poznaní dochádza k neočakávaným zmenám a zvratom“ (Poštolková — Roudný — Tejnor, 1983, s. 66). Na niektoré aspekty sa však dá prihliadať, napr. na to, že z hľadiska systémovosti je výhodnejšie uprednostňovať morfeematické antonymá (napr. *kovy* — *nekovy*) ako antonymá lexi- kálne (tamže).

Ako vidieť, v odporúčaniach na terminologickú prácu má dôležité miesto klasifikácia pojmov. Skúsenosti z terminologickej praxe však ukazujú, že práve klasifikácii pojmov sa nevenuje dostatočná pozor- nosť, že aplikovaná terminologická práca sa chápe predovšetkým ako zhromažďovanie pomenúvacích prostriedkov potrebných na dorozu- mievanie v odbornej praxi, a nie ako vypracúvanie pojmových sústav. Práve preto vznikajú súpisy názvov alebo aj terminologické slovníky, ktorých nedostatkom je nesystémovosť prameniaca v nepresnej alebo nedostačujúcej klasifikácii. Uvedieme príklad z terminológie metro- nomiky a metrológie. V abecedne zoradenom súbore nadpísanom *Všeobecné termíny z meracej techniky* (Acta metronomica, s. 4) ná- chádzame tieto termíny a ich definície: *absolútna hodnota veličiny*, *aritmetický priemer*, *aritmetický stred*, *aritmetická stredná hodnota*, *bodová hodnota veličiny*, *citlivý prvok snímača*, *časový priebeh výko- nu*, *čítač s predurčením*, *extrémna hodnota veličiny*, *kontaktný merací prístroj*, *konvenčná hodnota veličiny*.

Z výpočtu vidieť, že systémovosť súboru silno naruša už samo abe- cedné zoradenie; okrem toho sa v súbore samostatne neuvádzajú zá- kladné pojmy *hodnota* a *veličina*. Nepresná klasifikácia sa veľmi

zreteľne odráža v zaradení termínov *citlivý prvok snímača, čítač s predurčením, kontaktný merací prístroj*. Ak tieto termíny patria k všeobecným termínom meracej techniky, je nevyhnutné v časti *Všeobecné termíny meracej techniky* osobitne vyčleniť aspoň jeden oddiel s názvom *Prístroje v meracej technike*. Aj neodborníkoví je totiž jasné, že pojmy *hodnota, veličina, prístroj* sú druhovo rozdielne.

Systémovosť je niekedy narušaná neodôvodneným zavádzaním nových pojmov, ktoré spravidla býva dôsledkom nepresného vymedzenia rodového pojmu. Na ilustráciu poslúži príklad z návrhu termínov, ktorý pripravila Komisia pre techniku prostredia pri Československej vedecko-technickej spoločnosti.

Pojem *vetranie priestorov* sa v návrhu definoval takto: *previevanie priestorov vonkajším vzduchom*. Hneď za ním sa uvádzali pojmy *látkoodváždzacie vetranie* (= vetranie, pri ktorom sa z priestorov odvádzajú znečisťujúce látky) a *vzduchoodváždzacie vetranie* (= vetranie, pri ktorom sa z priestorov odvádza znečistený vzduch); nezvyčajné atribúty *látkoodváždzací* a *vzduchoodváždzací* sa potom využívajú v termínoch *prírodné vzduchoodváždzacie vetranie, umelé vzduchoodváždzacie vetranie, prirodzené látkoodváždzacie vetranie, umelé látkoodváždzacie vetranie* a v ďalších názvoch vetrania. Systémovosť sa tu narušila príznakmi *látkoodváždzací* a *vzduchoodváždzací*, ktoré sú vlastne obsiahnuté v základnom pojme *vetranie*. Explicitne sa tieto príznaky mohli vyjadriť v definícii termínu *vetranie*, ktorú možno sformulovať napr. takto: *previevanie vonkajším vzduchom, pri ktorom sa z priestorov odvádzajú znečisťujúce látky alebo znečistený vzduch*. V takomto prípade vôbec nie je potrebné zavádzať trojslovné termíny s prívlastkami *látkoodváždzací, vzduchoodváždzací*, ale sa vystačí s dvojslovnými termínmi typu *prírodné vetranie, umelé vetranie*. Ide o obdobný prípad, aký sa už v našej terminologickej literatúre opísal pri termíne *elektrická indukčná cievka*, namiesto ktorého je dostačujúci dvojslovný termín *indukčná cievka*, lebo už aj tento dvojslovný termín obsahuje informáciu o tom, že ide o pojem z oblasti elektrotechniky. Prívlastok *elektrický* je teda duplicitným a v dôsledku toho nesystémovým vyjadrením toho istého motivačného znaku.

Okrem duplicitných motivačných znakov netreba zachytávať v termíne ani znaky nepodstatné alebo náhodné. Napr. ako názov meracieho prístroja na kontrolu príchodu do práce sa používa termín *blinkacie hodiny*. Motivačný znak *blinkací* je však nepodstatný, lebo prístroj nemá funkciu vydávať zvonivý zvuk (blinkať), ale kontrolovať príchod do práce a odchod z práce. Preto je vhodnejšie realizovať v termíne ako motivačný znak funkciu prístroja a presadzovať systémový termín *kontrolné hodiny*.

Pri dôslednom uplatňovaní kritéria systémovosti môže dôjsť k na-

pätiu medzi jazykovými, ale aj čisto terminologickými kritériami. Stáva sa to zvyčajne pri revidovaní ustálených sústav termínov. Pri revízii sa neraz rieši otázka, či treba ponechať ustálený termín, hoci nezapadá do sústavy termínov, alebo či je vhodnejšie zaviesť nový, systémový termín.

Ani také dôležité kritérium, ako je kritérium systémovosti, neslobodno absolutizovať. Na prvý pohľad je jasné, že napr. v súbore druhových termínov *čierne uhlie*, *hnedé uhlie*, *antracit*, *lignit* patriacich k rodovému termínu *uhlie* termíny *antracit* a *lignit* narúšajú systémovosť súboru v tom, že sa v nich nijako neodráža rodový pojem *uhlie*. A predsa by so zreteľom na ich ustálenosť nebolo vhodné vyžadovať namiesto termínov *lignit*, *antracit* zavedenie termínov podľa typu *čierne uhlie*.

Pri tvorení potrebných termínov v nových odboroch však nemožno od kritéria systémovosti ustupovať. Veď napokon sú celkom zreteľné prednosti termínov, pri ktorých zavádzaní sa kritérium systémovosti rešpektuje. (Presvedčivo to ukazuje tabuľka publikovaná v Kultúre slova, 16, 1982, s. 337, z ktorej vidieť, ako možno utvoriť systémové termíny založené na dvojici termínov *deteriorácia* — *ameliorácia*.)

Prednosti termínu utvoreného s prihliadnutím na vlastnosť systémovosti sa prejavujú aj pri porovnaní s termínmi s falošnou alebo nejasnou motiváciou ap. O takýto prípad išlo pri hľadaní vhodného pomenovania istého optického prístroja, istého ďalekohľadu. Jeden takýto prístroj sa ustálene pomenúva termínom *Schmidtov ďalekohľad*, ale pri pomenovaní jeho technicky dokonalejšej podoby sa narazilo na otázku, či zaviesť pomenovanie *Super-Schmidt* bežné v anglickej odbornej literatúre, či prevziať podobu *superšmidt* používanú v sovietskej astronomickej literatúre.

Termín *Schmidtov ďalekohľad* patrí do skupiny dedikačných termínov (pomenovania na počesť autora, vynálezcu atď.), ktorých je v terminológii jednotlivých vedných odborov značné množstvo, napr. v astronomickej terminológii sú to termíny *Balmerov skok*, *Balmerovo kontinuum*, *Keplerove zákony*, starší termín *Hefnerova sviečka* atď. Z hľadiska zaužívanosti dedikačných termínov možno teda termín *Schmidtov ďalekohľad* pokladať za bezproblémový. Je užitočné vychádzať z tohto faktu aj pri ustaľovaní slovenského ekvivalentu k cudzojazyčným termínom zdokonaleného prístroja.

V cudzojazyčných terminológiách sa zdokonalený Schmidtov ďalekohľad pomenúva termínmi *Super-Schmidt* (v angličtine), *Super-Schmidt-Kamera* (v nemčine), *superšmidt* (v ruštine). Tu sa však z pohľadu slovenskej terminológie ukazuje rozdiel medzi termínom *Schmidtov ďalekohľad* a termínom *Super-Schmidt*, resp. *superšmidt*. Prvý termín je plne spisovný, druhý vznikol z profesionálneho slan-

gového pomenovania *šmidt* (= Schmidtov ďalekohľad) pridaním predpony *super-*, a tak treba riešiť aj otázku, či je vhodné prevziať takto utvorený termín do slovenskej astronomickej terminológie. Slovenská odborná terminológia sa totiž utvára zo spisovných a ústrojne utvorených termínov, slangové termíny, medzi nimi na prvom mieste neústrojne utvorené termíny, sa tradične označujú ako nevhodné, nesprávne ap. Spomedzi názvov prístrojov používaných v oblasti astronómie sa takéto stanovisko zaujalo napr. k termínu *blinkkomparátor*, ktorého plne spisovná paralela má podobu *svetelný komparátor*.

Pri uštieňovaní spisovnej podoby požadovaného termínu sa ako vecne neprijateľný ukázal lákavý námet využiť slovotvorný a motivačný prvok *super-* z cudzojazyčných názvov aj na utvorenie slovenského termínu, t. j. odmietla sa podoba *Schmidtov superďalekohľad*. Tento termín vyvoláva totiž predstavu veľkého alebo vysokovýkonného ďalekohľadu, v skutočnosti však ide o menší prístroj na špeciálne astronomické pozorovania. Vhodná motivácia pomenovania je v tom, že pôvodný Schmidtov ďalekohľad zdokonalil bádateľ Baker, potom v tom, že nejde o ďalekohľad v tradičnom chápaní, ako aj v tom, že je to prístroj na špeciálne astronomické pozorovania. Na základe týchto predikátov logického spektra pojmu sa ustálil termín *Bakerova-Schmidtova meteorická komora*. Podoby *Super-Schmidt*, *superšmidt* zostanú teda iba slangovými pomenúvacími prostriedkami.

Ustálenie termínu *Bakerova-Schmidtova meteorická komora* ukazuje na užitočnosť samostatného prístupu k terminologickým otázkam. Namiesto terminologicky „prázdnych“ podôb sa ustálil terminologicky plnohodnotný prostriedok, ktorý je navyše správne motivovaný a systémový, keďže už jeho jazyková štruktúra napovedá, aký prístroj sa pomenúva.

Pri úvahách o kritériu systémovosti je ešte potrebné upozorniť na rozdiel v systémovosti termínov exaktných vied a systémovosti termínov spoločenských vied. Je napríklad rozdiel v miere systémovosti v názvosloví organických zlúčenín a povedzme jazykovedných, filozofických, ekonomických atď. termínov. Systémovosť je však charakteristická pre terminológiu vo všetkých vedných oblastiach, preto sa o ňu treba usilovať v každej terminologickej práci.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

LOTTE, D. S.: Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii. 1. vyd. Moskva 1961 [citované z prekladu v Československom terminologickom časopise, 1, 1962, s. 7—15].

POŠTOLKOVÁ, B. — ROUDNÝ, M. — TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 118 s. + příl.

Zmysel a úloha interpunkcie

JÁN HORECKÝ

Poučenie o používaní rozdeľovacích znamienok čiže interpunkcie je už tradične pevnou súčasťou všetkých vydání Pravidiel slovenského pravopisu. Uvádza sa tam popri poučení o písaní veľkých písmen, čím sa naznačuje, že nejde o pravopis vo vlastnom zmysle, o pravidlá na zapisovanie foném grafémami. Rovnako pravidelne sa táto kapitola objavuje v súborných gramatikách, a to tiež v súvislosti s pravopisom.

Ale už v Orlovského *Slovenskej syntaxi* (Orlovský, 1971), ako aj v Oravcovej *Syntaxi* (Oravec — Bajžíková, 1982) sa kapitola o interpunkcii uvádza na záver výkladov o syntaxi. Práve z tohto úzkeho spojenia so syntaxou vyplýva tu aj členenie na interpunkčné znamienka na konci vety a interpunkčné znamienka vnútri vety. Osobitnú pozornosť J. Oravec venuje čiarke a pravidlá na jej používanie formuluje na základe troch kritérií: syntaktických, sémanticko-syntaktických a výpovedných. Zároveň sa tu prvý raz v slovenčine, resp. v slovenskej jazykovednej literatúre objavuje členenie na rozdeľovacie a vydeľovacie znamienka, ktoré do skúmania interpunkcie zaviedol A. B. Shapiro (1967).

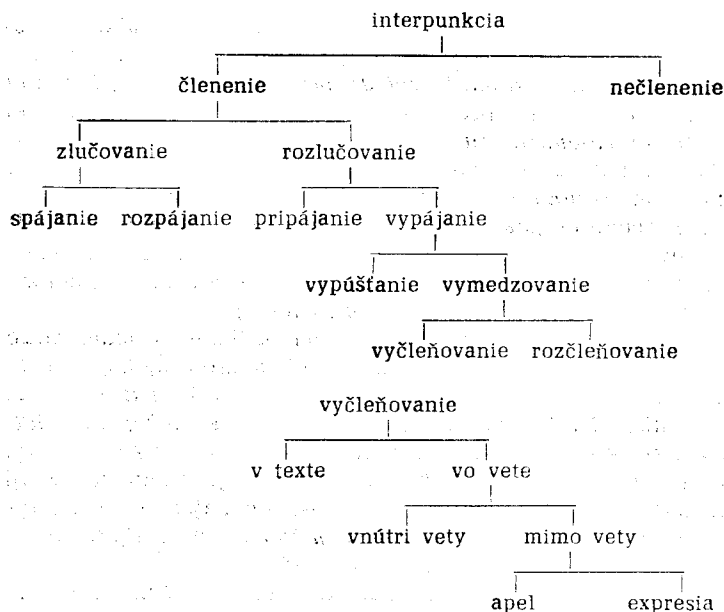
Napriek istému novému pohľadu a podrobnému rozboru jednotlivých použití interpunkčných znamienok nepodáva sa tu však dostatočne presvedčivý obraz interpunkcie ako osobitného systému. Preto sa o systémové zobrazovanie interpunkcie chceme pokúsiť v tomto príspevku.

Pri systémovom prístupe je prirodzené vychádzať z posudzovania skúmaného objektu ako celku a zisťovať jeho zložky. Tento postup, ako je známe, priniesol plodné výsledky pri skúmaní fonologického systému a jeho zložiek — foném, ale aj pri skúmaní fonémy ako systému dištinkatívnych príznakov. Nemožno tu viesť priamočiaru analógiu, ale jednako len možno ukázať, ako funguje interpunkcia ako celok

a jej zložky — interpunkčné znamienka pri formovaní výpovede, resp. textu. Treba tu vychádzať z predpokladu, že hlavnou funkciou interpunkcie je signalizovať isté členenie textu a že jednotlivé rozdeľovacie znamienka tu majú dosť zreteľne vyčlenené miesto a konkrétne úlohy. V poslednom období najmä sovietsky bádateľ B. S. Švarckopf zdôraznil, že hlavnou funkciou interpunkčných znamienok je spolupôsobiť pri členení textu a viet. V tomto zmysle hovorí Švarckopf o rozdeľovacej, vydeľovacej a oddeľovacej funkcii interpunkčných znamienok. Pretože ide o fungovanie pri vytváraní textu, bolo by možné označiť tieto funkcie ako paratextové, popritextové alebo parajazykové. Popritom však, ako je známe, mnohé interpunkčné znamienka sa používajú aj v istých technologických funkciách: bodkou sa vyjadruje násobenie, dvojbodkou alebo lomkou delenie, do zátvoriek rozličného druhu sa dávajú množiny alebo rozličné postupnosti.

Pri vymedzovaní systému interpunkcie však nestačí len vyčleniť jednotlivé interpunkčné znamienka z logického, klasifikačného hľadiska, i keď sa to robí na základe protikladov. Jednotlivé interpunkčné znamienka treba vymedziť aj z hľadiska ich fungovania v komunikácii a treba skúmať, ako ich vysielateľ oznámenia, autor používa pri konštruovaní textu, pri kódovaní oznámenia (a paralelne prijímateľ, adresát pri dekódovaní oznámenia). Je zrejme, že celostné hľadisko treba kombinovať s lineárnym hľadiskom.

V systéme interpunkcie je hierarchicky najvyššou funkciou, ako sme už pripomenuli, členenie textu, resp. jeho nečlenenie. Napr. spojovník má zrejmu funkciu spájať dva rovnorodé prvky, ale to nesúvisí s vlastným členením textu, lebo funguje len v rámci pomenovania. Popritom, pravda, má aj akúsi „rozpájacu“ funkciu, napr. ak signalizuje trhanú výslovnosť nejakého slova, a prirodzene, aj niekoľko technologických funkcií (signalizuje delenie slova na slabiky, delenie slov na konci riadka a pod.). Členenie sa tak delí na zlučovanie a rozlučovanie. Zmysel rozlučovania je zřejmý z ďalšieho členenia: ide tu jednak o pripájanie výrazov, jednak o akési „vypájanie“, vytrhávanie z textu. Pri tom zase môže ísť o vypúšťanie istých častí textu, ale oveľa častejšie ide o vymedzovanie častí textu. Aj vymedzovanie je dvojaké: jednak ide o vyčlenenie z textu, resp. vety, jednak o rozčlenenie textu na vety. Najzložitejšia je vyčleňovacia funkcia, lebo pôsobí jednak v rámci textu (napr. vyčleňuje reč autora a reč postáv), jednak v rámci vety (napr. vyčleňuje vedľajšie vety, signalizuje prvky, ktoré presahujú za rámec vety, ako je napr. oslovenie). Podrobnejšie sa tieto funkcie budú analyzovať v ďalšej časti štúdie, predbežne však možno poznámky o funkciách interpunkčných znamienok zhrnúť do systému reprezentovaného stromom:

Jediným interpunkčným znamienkom, ktorým sa signalizuje zlučovanie, je spojovník. Spája predovšetkým rovnorodé slovné druhy pri pomenúvaní objektov: *znak-písmeno, Rakúsko-Uhorsko, bielo-červený, Joliot-Curie, horko-ťažko, polosediť-pololežať*. Ďalej sa spojovníkom spájajú určované a určujúce prvky vpravo alebo vľavo od určovaného slova: *Bratislava-vidiek, BAZ-ka, v SLUK-u; vedecko-technický, metán-diagnostický, a-kmene, orto-kyselina, 3,4-dipropylén*. Rozpájanie sa signalizuje spojovníkom v prípadoch členenia slova napr. na vyjadrenie výslovnosti s dôrazom na každej slabike: *ne-do-vo-lím*. K technologickým funkciám spojovníka patrí vyznačovanie delenia slova na slabiky, morfémy, prípadne fonémy: *hláv-ka, hláv-k-a, h-l-á-v-k-a*, ako aj rozdeľovanie slov na konci riadka.

Hlavným interpunkčným znamienkom, ktorým sa signalizuje pripájanie, je čiarka. Čiarkou sa pripájajú rovnorodé alebo veľmi podobné časti viacnásobného vetného člena, napr. prívlastku, predmetu, príslovkového určenia: *Treba urobiť analýzu základných problémov ideologických, svetonáhľadových, hodnotových alebo mravných. Svojím dielom zaštepia do človeka zmysel pre krásu, sklon ku krásu, pocit krásna*. Čiarkou možno pripojiť aj priradenú vetu: *Neznesiteľne stonajú, prosia o pomoc, dotieravo nás chytajú za nohy. Profesori by*

radi chirurga poškodili, začali pred ním rozoberať model oka. Pripájajú funkciu môže plniť aj bodkočiarka, dvojbodka a pomlčka: *Profesori by radi chirurga poškodili; začali pred ním rozoberať model oka. Hovorím, opakujem — literatúra je podobenstvom do značnej miery. Hovorím, opakujem: literatúra je podobenstvom do značnej miery.* Pripojenie alternatívneho člena sa signalizuje lomkou: *Konštitúcia národnej pamäti je rozhodujúcim činiteľom prežitia/úrovne života každého národa.* K technologickým funkciám čiarky patrí vyznačovanie desatinných čísel (napr. 5,8) alebo signalizovanie obráteného poriadku rodných mien a priezvisk v registroch, prípadne postavenie zhodného prívlastku za menom: *Veselý, A.; prívlastok, zhodný.*

Vypúšťanie sa najčastejšie signalizuje troma bodkami, pričom môže ísť nielen o postavenie vnútri vety, ale aj na jej začiatku alebo na konci: *So všetkou rozhodnosťou vystúpi proti tým, ktorí zvädzali a... Nateraz každý historický poznatok ... môže mať spoločenskú platnosť. ... ten istý princíp obsahuje zásadné noetické determinanty.* Ďalším prostriedkom na signalizáciu vypúšťania je pomlčka. Stojí za vypustenú sponu v type *Mladosť — radosť*, ale najčastejšie za vypustený koniec výpovede: *Poznávať seba samého v novej skutočnosti, to je —.* Nemôže však stať na začiatku výpovede.

Na rozčleňovanie textu sa používa bodka, otáznik a výkričník. Ale pretože rozčleniť znamená vyznačiť začiatok aj koniec vyčleňovaného výrazu, sú potrebné dve časti, ľavá (začiatková) a pravá (koncová). To znamená, že k bodke, otázniku a výkričníku ako koncovým častiam je nevyhnutné mať aj začiatkovú časť, a tá sa vyznačuje veľkým písmenom. Sú tu teda vlastne interpunkčné znamienka *Z — .*, resp. *Z — ?* a *Z — !*. Napr. *No len vážnejšie, vážnejšie, prosím ťa! Ktoré veci? Aké? Také, ktoré pramene napríklad z ľudského utrpenia.* Treba poznamenať, že rozčleňovacie interpunkčné znamienka vyjadrujú zároveň aj istý postoj, resp. modálnosť, t. j. aspoň oznámenie, rozkaz, otázku. Túto funkciu majú výkričník a otáznik aj vtedy, keď sa nimi — obyčajne v zátvorkách vyjadruje pochybnosť, začudovanie. Napr. *Preráža tu sebaobdiv nad schopnosťou dostať do textu všetko (a nič!). Sú to hry úplne oslobodené (?) od realizmu, hry s prevažne poetickým textom.* Bez modálneho zafarbenia slúži na rozlučovanie viet v texte obyčajne pomlčka. Možno tu citovať príklad z textu Pravidiel slovenského pravopisu: *V gramatických prácach sa pomlčkou oddeľujú vety, ktoré sa ako príklady uvádzajú súvisle za sebou. Napr. Vo dvore privítalo ich ozrutné psisko, valach popolavej srsti. — Chlapci, synovia, kráčali za ním. — Sparta bola poľnohospodárskym a vojenským strediskom.*

V zložitejších prípadoch možno na rozčlenenie textu použiť aj iné prostriedky, napr. písmená (malé i veľké), číslice, číslice v zátvorkách,

číslice s pomlčkami. Aspoň jeden príklad: (1) *Nuda je podľa Puškina jednou z vlastností mysliacej bytosti.* (2) *Ak je to naozaj tak, Ján Beňo dal príležitosť siedmim tisícom potenciálnych mysliteľov.* (3) *Tak ako sa dá vtípkovať bez ozajstného zmyslu pre humor, dá sa dokonca i napísať prvý slovenský kľúčový román...* (4) *Okrem toho sa totiž v chaotických meandroch nezvládnutého rozprávania bezmocne zmieta už len najopatrnejší príbeh o protekcionárstve.* (5) *Možno sa v našich vydavateľstvách naozaj takto pracuje.*

Rozčleňovacie znamienka sa používajú aj vnútri vety, resp. súvetí. Môže to byť číslo, resp. písmeno a čiarka, pomlčka a čiarka, resp. na konci bodka. Často sa vyčleňované časti uvádzajú na osobitnom riadku. Zase jeden príklad:

Ak sa na mikrogramovom počítači pracuje s interpretom Basicu, vykonávajú sa tieto úrovne programov:

- *používateľský program zapísaný v jazyku Basic;*
- *interpret-prekladač jazyka Basic, dekódovanie príkazov;*
- *strojový program, v ktorom sa realizuje činnosť prekladača;*
- *mikrogramy, ktorými sa vykonávajú strojové inštrukcie.*

Osobitne treba napokon spomenúť vyčleňovaciu funkciu, lebo má najzložitejšiu a najpestrejšiu realizáciu.

V texte sa úvodzovkami vyčleňuje priama reč a doslovný citát. Napr. „*Je po Origovi!*“ *jasali sme.* „*Zbavili sme sa tyrana! Zmaturujeme!*“ — *Prijímame Morrisovu definíciu, podľa ktorej „niečo je znak len preto, že je interpretované nejakým interpretom ako znak niečoho“.* Treba poznamenať, že priama reč sa v súčasnej próze vyčleňuje pomlčkou a často aj uvedením na novom riadku. Napr. *Želka až zhikla.* — *Ty si sa zbláznil.*

Vo vete sa (najčastejšie zátvorkami) vyčleňujú časti, ktoré predstavujú akúsi druhú, druhotnú výpovednú líniu.

Napr. *Na viacerých miestach sa stretávame s krkolomnými vetnými konštrukciami (čo ako krátkymi, ale krkolomnými), ktoré svedčia o zbytočnej ekvilibristike.* Namiesto zátvoriek môžu stáť pomlčky: *Ani to, že v závode robia vedľa seba dve generácie — starí siemensovci a mladší, ktorí sa vyučili v Brne (to jediné sa z citovanej vety v zátvorke dá vyčítať) — nehrá v ďalšej stavbe poviedky nijakú rolu.* Mohli by sa tu využiť aj čiarky, ale tie by boli málo výrazné, lebo sa monopolne využívajú na vydeľovanie vedľajších viet a voľne vložených vetných členov.

Podrobnejšie poučenie o písaní čiarky (správnejšie: čiarok, lebo tu ide o vyčleňovaciu funkciu) možno nájsť vo všetkých kodifikačných i gramatických príručkách. Tu treba len zdôrazniť, že práve vzhľadom na vyčleňovaciu funkciu treba vždy hovoriť o čiarkach, o dvojici čiarok. Pritom treba ešte upozorniť, že na začiatku vety namiesto ľavej

čiarčky funguje veľké písmeno a na konci vety namiesto pravej čiarčky býva bodka, výkričník alebo otáznik.

Takisto monopolné postavenie majú čiarčky pri vyčleňovaní takých prvkov, ktoré sa vymykajú zo syntaktického zloženia vety. Sú to predovšetkým oslovenia, napr. *Vieš čo, Miško, mne to je jedno*. Čiar-kami sa vyčleňujú aj rozličné kontaktové formy, najmä v podobe druhej osoby: *Prišiel som tam, predstavte si, na samučký koniec osla-vy*. V takýchto prípadoch čiarčky vlastne signalizujú apelovú funkciu.

Na druhej strane sa však čiarkami signalizuje veľmi často expresívna funkcia; vyčleňuje sa nimi z vety to, čo do nej (spravidla mimo syntaktického plánu) vnáša autor ako svoje postoje, komentár. Veľmi zreteľne sa táto funkcia prejavuje vyčleňovaním citosloviec, ale aj takých komentujúcich výrazov, ako je napr. *podľa mojej mien-ky, o tom nepochybujem*. Napr. *Á, Miško si zase vypral ponožky. Mrzí ma ten ironický podtón, poznám ho dobre, len, prosím ta, ne-vteluj vždy do slov, čo ti zide na um. Prisľubujú mnoho ťažkostí a prekážok, ale, ak dovoľíš, opäť spomeniem školu*. Expresívnu funkciu majú aj úvodzovky, ak sa do nich dáva výraz, ktorý chápe autor inak, ako je bežné, ak chce ironizovať a pod.: *Z prítomných sa neozval nikto, kto by ústredného riaditeľa „opravil“*. *Namiesto utvrdzovania nových ideí, víťazného „riešenia“ a učesania problémov trval na nalie-havom (seba)spytovaní*.

Len na okraj treba pripomenúť, že predovšetkým zátvorky majú značný počet technologických funkcií, pri ktorých sa veľmi často využíva aj fakt, že jestvuje niekoľko typov zátvoriek: okrúhle, hranaté, lomené, zložené. Do hranatých zátvoriek sa napr. vkladá všetko, čo v pôvodnom texte nebolo, do zložených zátvoriek sa píše množiny alebo akékoľvek iné postupnosti, okrúhle a hranaté zátvorky sa kom-binujú, ak treba signalizovať viacero vyčlenení alebo zapísať viacero postupností. Veľmi názorný príklad na technologické využívanie zá-tvoriek možno uviesť z jazykovedných textov. Tu sa do okrúhlych zátvoriek dávajú napr. skupiny písmen. Ale ak treba naznačiť, že ide o výslovnosť, resp. o hlásky, používajú sa hranaté zátvorky, na ozna-čenie foném lomené zátvorky.

V príspevku sme zámerne použili príklady — okrem niekoľkých špeciálnych príkladov — z jediného čísla Slovenských pohľadov (č. 1, r. 1989). Chceli sme tým ukázať, že interpunkcia je nerozlučne spä-tá s jazykom, resp. s konštruovaním jazykových prejavov. Jej využitie môže byť rozdielne v umeleckých a odborných textoch, ale vždy sa veľmi zreteľne realizujú jej parajazykové funkcie. A v tom je aj zásad-ný rozdiel napr. medzi interpunkciou matematickou alebo formálno-logickou notáciou, ktorá sa síce používa v úzkej súvislosti s jazyko-vými prostriedkami, ale vlastne nezávisle od nich. Ba často môžu

popri sebe paralelne fungovať notačné i jazykové výpovede, keď sa napr. zložitá formula opakuje slovami (*čítaj ako, čo treba čítať*).

V tomto ohľade je k interpunkcii bližšia šachová notácia, v ktorej sa mnohé z (jazykových) interpunkčných znamienok používajú skoro v pôvodnom význame, ba aj s expresívnym nábojom. Napr. výkričník na charakterizovanie silného tahu, dvojitý výkričník na označenie prekvapujúceho a silného tahu; otáznikom sa komentuje slabý tah, dvojitým otáznikom veľmi slabý tah a kombináciou !? alebo ?! nejasný tah.

Všetky tri spomenuté notačné sústavy tvoria systémy s veľmi zreteľnou semiotickou funkciou: zastupovať isté významy, signalizovať zábery vysielateľa textu a uľahčovať tak presnejšiu komunikáciu. Ale v prirodzenom jazyku úlohou interpunkčných znamienok je signalizovať pripájanie a vyčleňovanie výrazov, resp. aj ich spájanie a zmyslom interpunkcie ako systému je prispievať k členeniu jazykovej výpovede v čase i priestore.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 268 s.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Martin, Osveta 1971. 367 s.

Šachová terminológia. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 193 s.

ŠAPIRO, A. B.: Osnovy ruskoj punktuacii. Moskva 1955.

ŠVARCKOPF, B. S.: Sovremennaja russkaja punktuacija. Sistema i jeje funkcionirovanije. Moskva, Nauka 1988. 192 s.

Sémantické posuny prevzatých slov

EVA RISOVÁ

Jedným zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby spisovnej slovenčiny je preberanie slov z iných jazykov. Najbohatším zdrojom preberania sú klasické jazyky gréčtina a latinčina. Predstavujú základ terminológie v mnohých vedných odboroch. Veľa ráz však nejde o hotové grécke či latinské slová. Výrazy *telefón*, *motorizmus*, *televízia* neboli známe ani v Grécku, ani v Ríme, pretože v tých časoch príslušné reálne neexistovali. Mnohé z takýchto grécko-latinských slov vznikali s rozvojom vedy a techniky koncom stredoveku alebo začiatkom novoveku. Proces preberania z týchto jazykov ustavične pokračuje.

čuje. Ešte aj dnes vznikajú nové názvy na základe gréckych a latinských slov, ako napr. *gén*, *kybernetika*, *digitálny*, *diskrétny*, *jetovať* a iné. Z iných jazykov sa zväčša preberajú už hotové slová, pričom však pri nich zvyčajne nastávajú isté výslovnostné, pravopisné, tvaroslovné i obsahové adaptácie. Pri mnohých slovách môžeme pozorovať rozšírenie alebo zúženie významu.

Cieľom tohto príspevku nie je vyčerpať celú problematiku sémantických posunov v prevzatých slovách, ani by to nebolo v našich silách. Chceme však aspoň na niekoľkých príkladoch priblížiť tento proces, a to tak z diachrónneho, ako aj zo synchronného hľadiska. Diachrónnym hľadiskom rozumieme predovšetkým významové posuny pri latinizácii gréckych slov, synchronne hľadisko zasa vidíme v tom, ako niektoré slová nadobúdajú dnes nové významy v dôsledku rozvoja vedy a techniky, ale aj v dôsledku zmien súčasných spoločenských pomerov. Ako pramene nám poslúžili viaceré slovníky, predovšetkým Slovník cudzích slov A—Z (Ivanová-Šalingová, M. — Maníková, Z., 1979), Latinsko-slovenský slovník (Špaňár, J., 1962), Anglicko-český slovník (Osička, A. — Poldauf, I., 1956), Recko-český slovník (Prach, V., 1942), Griechisch-deutsches Schulwörterbuch (Schenkl, K., 1891), ale aj publikácie Slová z dovozu (Dašková, K., 1982), Čo nevíete o medzinárodných slovách (Tomin, J., 1987), príspevky v Kultúre slova, v jazykových rubrikách tlače a inde.

Miera sémantických posunov nie je pri všetkých prevzatých slovách rovnaká. Bez zmeny alebo s menšími významovými posunmi sme napr. z gréčtiny prevzali slová *terapia* (ošetrovanie), *sepsa* (hnutie), *epigón* (potomok, nasledovník), *fráza* (slovo, výrok), *chaos* (neusporiadaný priestor; dnes sa toto slovo používa najmä v abstraktnom chápaní, napr. *myšlienkový chaos*); z latinčiny: *akumulátor* (zhromažďovateľ; tu nastal istý významový posun v tom, že slovo *akumulátor* sa používa na označenie prístroja, nie živej bytosti), *imperátor* (hlavný veliteľ), *licitácia* (dražba), *licitovať* (predávať alebo kupovať na dražbe), *limitovať* (ohraničovať) a iné.

Azda najmarkantnejšie sa významový posun prejavuje pri slovách, ktoré vznikli apelativizáciou cudzích vlastných podstatných mien; napr. podľa názoru starých Grékov pomenovanie *génios* označovalo tajomné bytosti chrániace človeka, ktoré ľudia uctievali obetami. V rímskej mytológii sa týmto slovom nazývalo ochranné božstvo. Dnes sa slovom *génios* označuje mimoriadne nadaný človek, veľduch. Aj slovo *akadémia* prešlo k nám z gréčtiny cez latinčinu. V starom Grécku sa akadémiou nazýval háj zasvätený hérovi Akadémovi, kde vyučoval Platón. Neskôr toto pomenovanie prešlo na Platónovu školu, v Ríme zasa na Cicerónov veľkostatok. Ako vidieť, isté významové posuny tohto slova nastali už v antike. V súčasnosti sa akadémiou nazýva

nielen druh vysokej školy (*Akadémia múzických umení*), ale aj vedecká inštitúcia (*Slovenská akadémia vied*), jej sídlo i slávnosť s umeleckým alebo telocvičným programom. Názvy *fauna*, *flóra*, *hygiéna* vznikli apelativizáciou ženských vlastných mien: *Fauna* (manželka boha Fauna, ochrankyňa lesov, polí a dobytky), *Flóra* (rímska bohyňa kvetov); základom tohto mena je substantívum *flōs*, gen. sg. *flōris* (kvet), *Hygieia* (Apollónova vnučka). Slovo *múzeum* má pôvod v gréckom slove *musaion*, označujúcom sídlo Diových dcér nazývaných *Musai*, ktoré sa starali o umenia a umelcov. Slovo *geto* má korene v hebrejskom slove *ghet* (odlúčenie), podľa neho vznikol názov ostrova blízko Benátok — *Ghetto nuovo*. V ňom sídlili židovskí remeselníci (K. Dašková, 1982). Tento názov sa apelativizoval a pomenúva sa ním židovská mestská štvrť vôbec.

Pri mnohých slovách s grécko-latinským základom môžeme pozorovať väčšie alebo menšie významové posuny, a to smerom k rozšíreniu významu, napr. *analýza* má oproti gréckemu *analysis* (rozlučovanie, rozpájanie) rozšírený význam, analýzou sa dnes pomenúva aj metóda výskumu vlastností nejakého predmetu či javu. Slovo *architekt* sa svojím významom tiež odklonilo od gréckeho *architekton* (hlavný veliteľ, tesár, v Aténach nájomca divadla, ktorý za vstupné obstarával jeho údržbu). Už v latinčine malo slovo *architectus* viac významov, a to hlavný veliteľ, tvorca, pôvodca, dokonca aj intrigán. Aj na tomto slove vidieť významový posun už v latinčine. Súčasný význam slova *architekt* je navrhovateľ, autor konštrukčných a umeleckých plánov stavby, úpravy miest, vnútorného zariadenia a pod.; môžeme teda povedať, že sa jeho význam oproti pôvodnému významu zúžil. Slovo *sympóziu* poznáme dnes ako názov menšej vedeckej konferencie spojenej s diskusiou o istom probléme. Pôvodné grécke slovo *symposion* označovalo hostinu s duchaplným rozhovorom (K. Dašková, 1982). Aj tu ide o posunutie a zuženie významu.

V niektorých prípadoch môžeme hovoriť o synekdoche, napr. slovo *klinika* je odvodené od základu *kliné* (lôžko, posteľ). Pomenovanie časti sa tu prenieslo na celok. Značné významové rozšírenie môžeme pozorovať pri slove *technika*. Zatiaľ čo grécke adjektívum *techniké* označovalo remeselnú zručnosť, latinské adjektívum *technicus* malo význam „odborný“. Dnes sa slovom *technika* v prvom rade označuje súbor poznatkov o ovládaní prírody poznaním a využitím zákonov pre ľudskú spoločnosť, ďalej súhrn pracovných prostriedkov potrebných na zhotovenie výrobku, spôsob, postup, mechanická stránka činnosti a zručnosť. Po druhej svetovej vojne sa u nás slovo *technika* rozšírilo najmä v spojeniach *vojenská technika*, *žatebná technika*, teda vo význame „súbor strojov“. Cez latinčinu prechádzali do nášho jazyka aj iné grécke slová, napr. substantívum *sféra*, v gréčtine *sfaira*, označo-

valo guľu, loptu, klenbu, skrátka všetko guľaté, resp. kruhové. Latinské *sphaera* má takisto význam „guľa, nebeská obloha“, ale aj „kruhová dráha“. V slovenčine, ale aj v iných jazykoch, napr. v angličtine a vo francúzštine, sa tieto významy rozšírili o význam „okruh, oblasť, odbor, rozsah, priestor vôbec“, napr. *oblasť, priestor, sféra pôsobnosti*. Navyše slovo *sféra* tvorí časť mnohých zloženín označujúcich vzťah k priestoru, napr. *ionosféra, atmosféra, stratosféra*. Aj význam slova *scéna* sa rozšíril oproti gréckemu slovu *skené* s významom „obdĺžniková, zvyčajne poschodová budova uzavierajúca kruhový priestor divadla“. V latinčine už slovo *scaena* malo štyri významy, a to 1. divadelné javisko, divadlo, 2. rečnísko, 3. verejnosť, 4. vonkajšie predstavenie, výprava. Nepomenúva sa ním už len divadelné javisko a čo s ním súvisí, ale aj výstup, umelecky znázornený výjav, príbeh, časť hudobnej skladby patriaca k hudobnému výjavu, ba aj celé divadlo (*Nová scéna, Malá scéna*), vo filmovej terminológii aj sled záberov filmového diela nakrútený v rovnakom prostredí a navzájom súvisiacich; tu majú pôvod aj pomenovania *scenár, scenárista*. Slovo *scéna* nadobudlo v slovenčine aj prenesený význam, napr. nemiestny výjav sprevádzaný silným citovým výbuchom sa tiež nazýva scénou. Používajú sa aj obrazné spojenia *vystúpiť na scénu dejín, na scénu života*. Tieto spojenia nemajú veľa spoločného s konkrétnou divadelnou scénou, ide tu o čisto metaforické prenesenie významu.

Pomerne nové slová *gén* a *kybernetika*, ktoré sme spomenuli na začiatku, pochádzajú z gréčtiny. Slovo *gén* z gréckeho *gennao* (rodiť, plodiť) sa ustálilo ako biologický termín s významom „dedičná vlna“ a tak nadobudlo celkom nový význam. Slovo *kybernetika* zaviedol do používania N. Wiener. Na pomenovanie vedy o riadení si zvolil grécke slovo *kybernetes* (kormidelník), ktoré potom podľa modelu *linguistics* [jazykoveda], *phonetics* (fonetika), *physics* (fyzika) dostalo v angličtine podobu *cybernetics*. Z tohto pôvodom gréckeho slova pochádza u nás pomenovanie *kybernetika*. Wiener nebol však prvý, ktorý siahol po tomto slove, pretože už francúzsky fyzik Ampère ho použil na začiatku 19. storočia, pravda, v sociologickom zmysle (porov. Málek, 1979).

Zaujímavý metonymický vzťah je medzi významom slova *hypochondria* v latinčine a v slovenčine. Vzniklo z anatomického názvu *hypochondrium*, ktorým sa pomenúva miesto na bruchu pod rebrami končiacimi sa chrupkou (z gréckeho *hypo* = pod, *chondros* = chrupka). Dnes sa slovom *hypochondria* označuje chorobný stav, keď si niekto namýšľa chorobu alebo ju zveličuje. Starovekí lekári totiž pokladali *hypochondrium* za miesto, ktoré má vplyv na skleslú náladu alebo ju vyvoláva. Význam latinského slova *humor* sa zdá od významu nášho slova *humor* veľmi vzdialený, pretože sa ním pomenúvala vlaha, štava,

tekutina. V skutočnosti však existujú aj tu vnútorné významové súvislosti. Kedysi sa totiž verilo, že správna rovnováha telesných štiav ovplyvňuje dobrú náladu.

O štiepení významu môžeme hovoriť pri slove *fetovať* (vdychovať omamné látky). Latinské slovo *foetere*, od ktorého je naše *fetovať* utvorené, má význam „páchnuť“.

Menej zreteľný vzťah je medzi slovom *virtuóz* (vynikajúci hudobník, majster vo svojom remesle) s latinským *virtus* (mužnosť, udatnosť, sila ducha, schopnosť, zdatnosť, dokonalosť). Do slovenčiny sme slovo *virtuóz* prevzali prostredníctvom francúzštiny (*le virtuose*), kde už malo zúžený význam „vynikajúci hudobník, majster“.

Latinské slovo *spiritus* (vzdych, vánok, dych, duch, život, nadšenie, vzlet, smelosť, odvaha, sebavedomie, pýcha, nadutosť) prešlo do slovenčiny v podobe *spiritus* zhodnej s latinskou, ktorá sa však používa len vo farmácii a odbornej terminológii s významom „lieh“. V rovnakom význame, no v odlišnej pravopisnej podobe so zmenou s na š sa používa v hovorovej reči. Pri preberaní slova *spiritus*/*špiritus* možno zohrala istú úlohu aj motivácia účinkom tohto prípravku a nadviazalo sa na významy „rozlet, dobrá nálada, smelosť“.

Slovo *generácia* pochádzajúce z lat. *generatio* (plodenie, vznik, pokolenie) poznáme predovšetkým ako biologický termín s významom „príbuzná skupina jedincov, pokolenie“. Na tento význam nadväzujú aj ostatné významy „potomkovia jednej dvojice, skupina osôb narodená v rovnakom období“. V súčasnosti sa generáciou nazýva aj typ istých zariadení či prístrojov v rade vývinových stupňov, napr. *počítač prvej, tretej či piatej generácie*. Je to rozšírenie významu prenesením vlastnosti živých bytostí na neživé predmety.

V dôsledku intenzívneho rozvoja vedy a techniky nastalo značné rozšírenie významu aj pri iných slovách. Na ilustráciu uvedieme slovo *segment* z latinského *segmentum* (odsek, lem). V matematickej terminológii sa segmentom nazýva časť kruhu ohraničená oblúkom a tetivou, v geometrii kruhový výsek, v strojárstve časť ozubeného kola na hriadieli, ktorý má iba kývavý pohyb, v tehliarstve kanalizačná tehla so špeciálnymi nezákladnými tvarmi, v stavebníctve druh hriadacieho telesa, uzáver hate alebo priehrady otočený okolo čapu s vodorovnou osou. V biológii sa segmentom nazýva článok článkovaných živočíchov, v botanike dcérske bunky oddeľované vrcholovou bunkou v meristéme. Slovo *segment* poznáme aj v lingvistike ako „vyčlenenú časť slova, hlásky a pod., odsek, výsek textu, slova, morfémy, hlásky“. Z opisu jednotlivých významov slova *segment* vidieť, že hoci má jeden spoločný znak (odsek, výsek, časť), každý význam je v niečom špecifický. Raz je to členenie — v jazykovede na morfémy, v biológii na články, kým v technike sa vychádza z geometrickej predstavy.

Na rozšírenie významu slova *recesia* upozornila vo svojom príspevku M. Pisárčiková [1982]. Slovo *recesia* je odvodené od latinského slovesa *recedere* (ustupovať, vzdať sa). Pôvodne sa používalo v priestorovom význame „ústup“, potom prešlo do právnickej terminológie vo význame „ustupovanie, ústup od zmluvy“. V súčasnosti sa s ním bežne stretávame vo význame „ústup od bežných konvencií, protikonvenčný postoj k niečomu, ústup od zvyčajných mravov, žart založený na protikonvenčnom postoji, žartovanie, samopaš“.

Na záver spomenieme ešte zaujímavú motiváciu názvu známeho lieku proti cukrovke — inzulínu. Inzulín je hormón, ktorý produkuje tzv. Langerhansov ostrovček (Insula Langerhansi) v podžalúdkovej žľaze [Kábrt, J. — Valach, V., 1981]. Základom pomenovania je latinské slovo *insula* (ostrov) vybraté z uvedeného dvojslovného latinského názvu, ku ktorému sa pridala prípona *-in* (analogicky ako napr. v slove *chinín*). Pravopisná podoba sa prispôbila výslovnosti — *inzulín*, nie *insulín*. Ide tu o metonymický vzťah medzi motivačným základom a pomenúvanou vecou.

Pri sledovaní významových posunov slov prevzatých z gréčtiny a z latinčiny sme zistili, že ich osud je zatiaľ málo preskúmaný, ukazuje sa však, že sú často málo známe aj cesty, ktorými nové slová prechádzajú do nášho jazyka. Ďalej sme si všimli, že pri preberaní nastávajú zmeny formy aj obsahu. Pozoruhodné je, že z významovej štruktúry pôvodných inojazyčných slov sa zvyčajne preberá len jeden význam. Ukazuje sa, že pôvodný význam tiež podlieha istému vývinu, nie je však vždy jasné, či ten vývinový posun prebieha až v slovenčine alebo už v pôvodných jazykoch. Zdá sa, že pri dnešnom stave internacionalizácie výrazových prostriedkov je naznačený vývin rovnaký vo viacerých súčasných jazykoch.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- DAŠKOVÁ, K.: Slová z dovozu. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1982. 357 s.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A—Z. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 942 s.
KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lékařský slovník. 2. vyd. Martin, Osveta 1981. 480 s.
MÁLEK, P.: Neologizmy vo vede. Kultúra slova, 13, 1979, s. 138—141.
NEUMANN, J. — HOREJŠÍ, V. a kol.: Velký francouzsko-český slovník. Praha, Academia 1974. 1. díl 833 s., 2. díl 927 s.
OSIČKA, A. — POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník. Praha. Nakladatelství ČSAV 1956. 519 s.

- FISÁRČIKOVÁ, M.: Čo je recesia? Kultúra slova, 16, 1982. s. 172—174.
 PRACH, V.: Recko-český slovník. Praha, Springer a spol. 1942. 910 s.
 ŠPAŇÁR, J.: Latinsko-slovenský slovník. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 609 s.
 TOMIN, J.: Čo nevíete o medzinárodných slovách. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 96 s.

Ďalšie slová typu *olympiáda* a *napoleoniáda*

PAVOL ODALOŠ

O viacerých názvoch deja, ktoré sú utvorené od pomenovaní osôb a vecí príponou *-iáda*, písal už J. Jacko (1985; 1986). Z písaných aj hovorených prejavov sme si poznačili aj ďalšie slová utvorené touto príponou.

V televízii vysielali 8. 2. 1986 zábavný program s humornými scénkami *Humoriády Felixa Holzmana* a 14. 8. 1986 *Telegramiádu*, reláciu s populárnymi pesničkami, ktorá bola spojená s televíznou *autogramiádou*. V Encyklopédii Slovenska (1977, s. 271) je heslo *bubnikiáda* (= protistranícke vystúpenie pravícových živlov v KSČ r. 1925). V knihe J. Fukatscha (1962) je použité podstatné meno *trujilliáda*: *Príbeh pokračuje zorganizovaním atentátu na Trujilla, jeho smrťou a ďalšími udalosťami až po dnešné dni, keď sa síce vymenili figúrky, ale režim ostal: Trujilliáda bez Trujillovcov.* (obal knihy) — ...*keď sa máme striasť trujilliády?* (s. 29). Slovom *trujilliáda* sa označuje obdobie vlády a diktatúry Rafaela Leonidasa Trujilla y Molina. V knihe dokumentov Č. Amorta a O. Hornunga (1965) sa mnoho ráz používa podstatné meno *heydrichiáda*, ktorým sa označuje obdobie najkrutejšieho teroru v Čechách za fašistickej okupácie. V denníku Práca (19. 3. 1986, s. 6) sme čítali podstatné meno *maškariáda* v takomto kontexte: *Pravda, nechcem predbiehať, a tak zostanem radšej pri fašiangoch alias maškariáde. V živej pamäti máme najmä fašiangové plesy, šibrinky a rôzne iné maškariády.* V denníku Šport (23. 8. 1986, s. 3) nás zaujalo podstatné meno *daciáda*, ktoré sa tu uvádza s veľkým začiatočným písmenom: *Od roku 1976 usporadúvajú v rámci dlhodobého programu rozvoja športovcov súťaže Daciády ... Ide o akciu obohatenú zásadami olympijského súťaženia, a tak Daciáda má stále silnejšie korene a väčšiu základňu.* Slovom *daciáda* sa tu označujú národné športové súťaže v Rumunskej socialistickej republike. Pracovníci podniku Prior v Banskej Bystrici usporadúvajú *prioriádu* (= športové preteky pracovníkov Prioru) a poslucháči Pedagogickej fakulty v Ban-

skej Bystrici každý rok organizujú obľúbenú *neptuniádu* [= športové hry a zábavný program v plavárni]. *Epigramiáda* je rubrika v rozhlasovej relácii Maratón, v rámci ktorej sa vysielal súbor epigramov, a 1. 6. 1986 sme tiež v rozhlase počuli slovo *turistiáda*, ktorým sa označovali turistické akcie usporiadané pri príležitosti Medzinárodného dňa detí.

V Slovníku slovenského jazyka (1959–1968) sa uvádzajú tieto pomenovania utvorené od pomenovaní osôb a vecí príponou *-iáda*: *buifonériáda*, *donkichotiáda*, *faustiáda*, *jeremiáda*, *napoleoniáda*, *olympiáda*, *potemkiniáda*, *spartakiáda*, *univerziáda*. J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1976) zachytáva pomenovanie *harlekyniáda* a variant pomenovania *potemkiniáda* *potemkiáda*. V Slovníku cudzích slov A/Z (1979) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej sa ešte vyskytuje pomenovanie *autogramiáda*. J. Jacko (1985, 1986) upozorňuje na pomenovania *pytagoriáda*, *magnezitiáda*, *veteraniáda*, *bosorkiáda*, *kari-katuriáda*, *Sibiriáda*, *rempiáda*, *gitariáda* a *haluškiáda*.

Skôr ako začneme rozoberať nové pomenovania s príponou *-iáda*, je potrebné k niektorým z nich zaujať normatívne stanovisko.

Telegramiáda je jednoslovné pomenovanie pre reláciu Televízna autogramiáda. Jednoslovné pomenovanie nemá však náležitú podobu, správne má byť *Teleautogramiáda*, lebo prídavné meno *televízny* sa skracaje na časť *tele-* a spája sa s podstatným menom *autogramiáda*, ale ako názov relácie ho možno pripustiť (porov. P. Odaloš, 1988).

Produktívnosť prípony *-iáda* dokazuje aj to, že vznikol názov *maškariáda*, hoci už existuje podstatné meno *maškaráda*, ktoré je v Slovníku slovenského jazyka (1960, 2. zv., s. 104) vysvetlené ako 1. maškarný bál, maškarný sprievod a 2. nevhodný oblek, maska. Slovo *maškariáda* je významovo totožné s prvým významom slova *maškaráda*, preto treba zaujať stanovisko k tomu, či je vôbec slovo *maškariáda* potrebné. Pomenovanie *maškaráda* má pevné miesto v slovnej zásobe slovenčiny a *maškariáda* je novotvar, ktorý vznikol spojením podstatného mena *maškara* s príponou *-iáda*. Prípona *-iáda* je v súčasnosti produktívna, existuje už vyše tridsať podstatných mien s touto príponou, a hoci sa zatiaľ nezachytáva v slovenských príručkách o tvorení slov, treba s ňou počítať. Podstatné meno *maškariáda* je utvorené systémovo, ale zatiaľ ho treba chápať v porovnaní so slovom *maškaráda* ako zriedkavé.

Dobrou oporou pri posudzovaní slova *daciáda* z hľadiska jeho príslušnosti k všeobecným alebo vlastným podstatným menám je slovo *olympiáda*. Olympiáda a daciáda označujú športové akcie, obidve sú utvorené od vlastných mien *Olymp*, resp. *Dácia*. Písanie slova *olympiáda* s malým začiatočným písmenom a chápanie tohto slova ako všeobecného odôvodnila M. Šalingová v článku *Olympský-olympijský*

(1951/52, s. 32). Hovorí, že olympiáda síce predstavuje preteky, hry svojho druhu jedinečné, takže by ich bolo možné chápať ako vlastné meno, no na druhej strane si treba uvedomiť, že tieto preteky sa pravidelne v istom časovom období opakujú, čo ukazuje, že význam tohto slova sa stáva všeobecným. To isté platí aj pri slove *daciáda*, preto ho treba písať s malým začiatočným písmenom.

Slová na *-iáda* sú utvorené od vlastných aj všeobecných podstatných mien. Od vlastných podstatných mien sú utvorené tieto názvy: *Bubník* — *bubnikiáda*, *Prior* — *prioriáda*, *Neptún* — *neptuniáda*, *Heydrich* — *hyedrichiáda*, *Trujillo* — *trujilliáda*, *Dácia* — *daciáda*. Pred príponou *-iáda* sa dlhá samohláska slovotvorného základu skraca: *Bubník* — *bubnikiáda*, *Neptún* — *neptuniáda*, *Dácia* — *daciáda*. Od všeobecných podstatných mien sú utvorené tieto názvy: *humor* — *humoriáda*, *epigram* — *epigramiáda*, *maškara* — *maškariáda*, *turista* — *turistiáda* a *autogram* — *autogramiáda*.

Z hľadiska významu môžeme podstatné mená s príponou *-iáda* rozdeliť do niekoľkých skupín. Najzreteľnejšie sa vyčleňujú pomenovania, ktoré označujú športové hry, preteky: *olympiáda*, *univerziáda*, *spartakiáda*, *veteraniáda*, *neptuniáda*, *magnezitiáda*, *prioriáda*, *rempiáda*, *daciáda*. Druhú skupinu tvoria pomenovania, ktoré označujú kultúrne a iné podujatia: *humoriáda*, *autogramiáda*, *karikaturiáda*, *gitariáda*, *buffoneriáda*, *faustiáda*, *harlekyniáda*, *epigramiáda*, *teleautogramiáda* a pod. Tretiu skupinu tvoria pomenovania, ktorých význam možno zovšeobecnene charakterizovať ako „aféra, udalosť spätá s menom osoby, politika v slovotvornom základe“: *bubnikiáda*, *trujilliáda*, *heydrichiáda*.

V rámci štylistickej klasifikácie slovnej zásoby zaraďujeme názvy s príponou *-iáda* sčasti medzi nociónálne prostriedky a sčasti medzi expresívne, štylisticky zafarbené lexikálne prostriedky. Medzi nociónálne pomenovania zaraďujeme internacionálne slová ako *olympiáda*, *spartakiáda*, *univerziáda*, *autogramiáda* a pod. Neutrálne sú aj pomenovania *pytagoriáda* a *gitariáda*. Istú mieru expresivity majú pomenovania *karikaturiáda*, *humoriáda*, *veteraniáda*, *neptuniáda* a pod. V rámci týchto expresívnych pomenovaní máme aj okazionálne pomenovania: *magnezitiáda*, *haluškiáda*, *turistiáda*, *prioriáda*, *rempiáda* a pod. Štylistická hodnota neologizmov teda nie je rovnaká.

Pri najbližšom zostavovaní monografie o tvorení slov v slovenčine bude potrebné príponu *-iáda* zahrnúť do spracovania, lebo sa ňou tvoria názvy deja špecifikované najmä ako názvy akcií, športových a kultúrnych podujatí.

*Pedagogická fakulta
Tajovského ul., Banská Bystrica*

LITERATÚRA

- AMORT, Č. — HORNUNG, O.: Heydrichiáda. Praha, Naše vojsko 1965. 319 s. Encyklopédia Slovenska. 1. zv. Bratislava, Veda 1977. 624 s.
- FUKATSCH, J.: Trujilliáda. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1962. 140 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A/Z. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
- JACKO, J.: Slová typu olympiáda a napoleoniáda. Slovenská reč, 49, 1985, s. 318—319.
- JACKO, J.: Haluškiáda a haluškári. Práca, 61, 13. 1. 1986, č. 10, s. 5.
- MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.
- ODALOŠ, P.: Nové slová s predponou tele-. Kultúra slova, 21, 1988, s. 115—117.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1959—1968. 6 zv.
- ŠALINGOVÁ, M.: Olympský — olympijský. Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 32.

ROZLIČNOSTI

Významy prídavného mena dlžnícky

Prídavné meno *dlžnícky* už svojou slovotvornou štruktúrou ukazuje, že je odvodené od podstatného mena *dlžník* a má preto význam „týkajúci sa dlžníka, t. j. osoby, ktorá má dlh voči inej osobe alebo voči nejakej inštitúcii“. V skutočnosti je však významová štruktúra príd. mena *dlžnícky* o niečo zložitejšia.

Treba predovšetkým pripomenúť, že dlžníkom nemusí byť len osoba, ale aj inštitúcia (banka voči inej banke, štát voči inému štátu). V medzištátnych vzťahoch potom jeden štát je dlžníkom, druhý je veriteľom. Tieto štáty sa označujú ako *štát veriteľ* a *štát dlžník*, ale častejšie ako *veriteľský štát* a *dlžnícky štát*. V takomto prípade už príd. meno *dlžnícky* nemá význam „týkajúci sa dlžníka“, ale „týkajúci sa dlhu, majúci dlh“.

Ešte širší význam má príd. meno *dlžnícky* v spojení *dlžnícky problém*, *dlžnícky proces*. Tu už ide o vzťah k tzv. dlhovej službe, o vyjadrenie účasti v nej, o označenie vzťahov, ktoré vznikajú v rámci tejto služby a jej uskutočňovania. Možno tu nájsť aj vzťah k zadlženosti, a to napr. v spojeniach *kríza zahraničnej zadlženosti*, resp. zjednodušene *dlžnícka kríza*.

Prídavné meno *dlžnícky* teda má, ako vidieť zo spojení bežných najmä v oblasti zahraničnej zadlženosti, aspoň tri významy: 1. týkajúci sa dlžníka [osoby alebo inštitúcie], 2. týkajúci sa dlhov, resp. dlhovej služby, 3. týkajúci sa zadlženosti (v 1. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka je korektorská chyba: sloveso *zadlžiť/zadlžit* sa uvádza so spoluhláskou *l*).

Ján Horecký

O nových slovách s časťou narko-

Podstatné mená so zložkou *narko-* nie sú v našej jazykovej praxi neznáme. Slovom *narkoanalýza* sa v lekárskej vede označuje špecifický liečebný spôsob vyšetrenia: v umelom polospánku (*narkobióze*) sa s pacientom preberajú jeho problémy, ktoré si v bdelom stave nevedomuje. Jednotlivec postihnutý *narkolepsiou* počas dňa viackrát upadá do neodolateľného spánku. Rozšírenejšie a známejšie je pomenovanie *narkománia*, ktoré možno objasniť ako chorobnú túžbu po omamujúcich prostriedkoch a ich užívanie. *Narkotik* (aj *narkoman*) je človek, ktorý užíva omamujúce látky a zmesi, napr. morfinista, kokainista. Pri náročných lekárskech zákrokoch musí byť pacient uvedený do umelého spánku — *narkózy*. Veda o spôsoboch tlámenia bolesti sa nazýva *narkológia* (príklady sú v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 602).

Domovským prostredím pomenovaní s časťou *narko-* je súbor lekárskejších vied [anatómia, psychiatria, súdne lekárstvo a pod.]. V dennej tlači sme však zaznamenali výskyt nových slov charakteristických pre isté [nelekárske] oblasti spoločensko-politického života: *narkobiznis*, *narkodoláre*, *narkomafia*, *narkopolitika* (Pravda, 15. 6. 1988, s. 6), *narkoterorizmus* (Expres, 5. 3. 1988, s. 9).

Zbližujúcim prvkom oboch okruhov je pôvodne grécky základ *narké*, ktorý sa vysvetľuje ako „omámenie, opojenie, otupenie, utlmenie zmyslov“ (Robert, P.: Le Petit Robert, S. N. L. Paris 1970, s. 1137).

Je zrejmé, že významový posun v podstatných menách so zložkou *narko-* určuje rozličná slovtvorná hodnota častí slova. Od podôb *narkóza*, *narkotikum*, *narkobióza*, *narkológia*, v ktorých časť *narko-* funguje ako koreň, sa odčleňuje pomenovanie *narkológ* „odborník na rozličné spôsoby tlmenia bolesti“, ktoré možno považovať za odvodené. Ďalší súbor vytvárajú slová, v ktorých časť *narko-* funguje ako popredpona viažúca sa s termínom *narkotikum* s významom „omamu-

júca látka“, napr. *narkománia* „chorobná túžba po omamujúcich prostriedkoch“. Zložku *narko-* môžeme kvalifikovať v týchto prípadoch ako polopredponu aj preto, že existujú paralely v slovách *farmakománia* „chorobná túžba po liekoch, chorobné užívanie liekov“, *gigantománia* „chorobné zveličovanie, veľikášstvo“, *kleptománia* „chorobná náchylnosť bezdôvodne kraďnúť“ (podľa Slovníka cudzích slov, s. 279, 327 a 457). Od pomenovaní z tejto sféry sa dajú takisto vytvárať odvodeniny, napr. *narkotik*, *narkoman*.

O podobnom spôsobe uplatnenia časti slova písal už J. Horecký (Slovenčina v našom živote, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 60; Kultúra slova, 15, 1981, s. 359—360, a 16 1982, s. 218) a P. Odaloš (Kultúra slova, 22, 1988, s. 115—117, 237—241).

Možnosti vzniku nových slov s polopredponou *narko-*² sa objavujú pri pomenovaniach typu *narkopolitika*. Kým v termínoch z lekárskeho prostredia sa zložkou *narko-* manifestuje vzťah k opojeniu, utlmeniu zmyslových orgánov, v slovách z publicistiky dominuje význam ich prvej časti „narkotikum, droga, omamujúca látka ako prostriedok, predmet obchodu“. *Narkobiznis* môžeme potom objasniť ako obchod s drogami, *narkodoláre* sú peniaze získané predajom omamujúcich prostriedkov, *narkomafia* akiste riadi transakcie s narkotikami, *narkopolitikou* možno nazvať stratégiu a taktiku istých západných politických kruhov v oblasti narkotík, narkománie.

Z naznačeného vyplýva, že popri slovách odvodených od základu *narko* jestvujú aj dve základné skupiny slov s polopredponou *narko-*. V prvej fungujú všetky podoby, ktoré úzko súvisia s útlmom nervovej činnosti (*narkoanalýza*, *narkománia*) a prvotne patria do lekárskeho prostredia. V druhej skupine sa nachádzajú (zatiaľ) príležitostné novotvary, ktoré vznikli vo sfére žurnalistiky. Sú štylisticky príznakové (nesú príznak hovorovosti, ba až slangovosti) a patria k stále rastúcemu počtu neologizmov. Neobohacujú odborné texty, ale slúžia predovšetkým na oživenie jazyka a štýlu novín.

Vladimír Patráš

Velické pleso

Každý návštevník Vysokých Tatier, ktorý prešiel magistrálou z Popradského plesa na Hrebienok, zastavil sa iste pri malom jazierku neďaleko horského hotela Sliezsky dom a prezrel si *Velické pleso*. Vytieká z neho bystrý *Velický potok*, nad lesom je krásna *Velická dolina*. Potok smeruje do Veľkej, voľakedy samostatného mestečka,

ktoré je dnes súčasťou Popradu. V tejto severozápadnej časti Popradu sa volá jedna z hlavných ulíc *Velická ulica*. Ako vznikli názvy *Velické pleso*, *Velická dolina*, *Velická ulica*? Základom týchto dvojslovných názvov je prídavné meno *velický*. Je to nárečová podoba vzťahového prídavného mena utvorená od nárečovej podoby miestneho názvu *Velká*, t. j. od podoby *Veliká*. Náležitá spisovná forma adjektíva od názvu *Velká* vyplývajúca zo slovotvorných zákonitostí spisovnej slovenčiny, je *velčiansky*. Je kodifikovaná aj v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka (1968). Adjektívum *velický* sa tu uvádza v zátvorke ako forma podľa miestneho úzu. Z toho by vyplynuli formy *Velčianske pleso*, *Velčianska dolina*, *Velčianska ulica*. Nemáme v úmysle navrhovať zmenu zaužívaných názvov a nesledovali sme ani cieľ kritizovať nárečový pôvod názvu. Touto poznámkou sme chceli iba osvetliť pôvod názvu *Velické pleso*. Niektoré dlhou tradíciou zaužívané miestne názvy, ktoré zachovávajú miestny úzus, sú však dobrou ukážkou, z akých zdrojov sa tvorilo zemepisné názvoslovie v minulosti.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

O podradovacích syntagmách v slovenčine

(KOCIS, F.: Podradovacie syntagmy v slovenčine. Jazykovedné štúdie. 22. Bratislava, Veda 1988. 126 s.)

Teoretický výskum syntaktickej roviny jazyka sa v súčasnej slovenskej jazykovede pohybuje okolo hraničného bodu medzi klasickou a sémantickou syntaxou. Tento problém je tu osobitne aktuálny a vyhranený vzhľadom na vývoj českého syntaktického výskumu a v súvislosti s prípravou slovenskej akademickej syntaxe.

Do diskusie o tejto téme zasiahol aj F. Kočíš v práci *Podradovacie syntagmy v slovenčine*, do ktorej zahrnul niekoľko svojich predchádzajúcich štúdií a zhrnul aj doterajšiu diskusiu o obsahu a forme syntagmy. Podľa jeho názoru sa rozčlenením syntagmy na lexikálno-syntaktickú a logicko-sémantickú zložku, resp. syntaxe na tradičnú syntax a sémantickú syntax znižuje hodnota výsledkov výskumu tradičnej syntaxe, ktorá sa predsa venovala obidvom stránkam bilaterálnych syntaktických jednotiek: „Pri takomto metodologickom postupe sa tradičnej syntaxi podarilo spracovať celú syntaktickú rovinu od syntagmy po zložené súvetie. Súčasná sémantická syntax takého ambície neprejavuje a podľa nášho názoru svojimi logizujúcimi tendenciami ani ne-

bude schopná túto komplexnosť a systémovosť výkladu syntaktických jednotiek dosiahnuť“ (s. 31).

Sémantická syntax sa tu neobjavila náhodou. Je to ďalší, vyšší stupeň syntaktického výskumu, výskumu, ktorý obrátil tradičnú hierarchizáciu formy a obsahu a posilnil logicko-abstraktnú zložku. Tento proces sa uskutočnil a uskutočňuje v súlade s rozvojom ostatných vied súvisiacich viac či menej s jazykovedou, ale aj v súlade s potrebami školskej praxe. Začiatkové štádium tohto výskumu môže zvieť k záveru o roztrieštenosti jeho výsledkov, no cieľom sémantickej syntaxe nie je v konečnom dôsledku nič iné ako podať skutočne ucelený komplexný a systémový výklad syntaktických jednotiek.

Autor sa napokon ani sám nevyhol (a ani sa nemohol vyhnúť) logizujúcim tendenciám a sémantickému nazeraniu na syntagmu. A to tak v prvej, teoreticko-metodologickej časti, ako ani v druhej, materiállovej časti svojej práce. Tento prístup naznačujú i úvodné výklady a záverečné poznámky.

Prvá kapitola — *Jednoduchá podradňovacia syntagma* — je rozdelená na šesť častí a začína sa objasňovaním sémantického konštituentu syntagmy. F. Kočiš tu ponúka zaujímavú možnosť riešiť na princípe syntagmatickosti spor o existencii či neexistencii tzv. recipročnej syntagmy, využiť sémantickú zložku syntagmy pri hodnotení vnútorných vzťahov medzi jednotlivými členmi v zložených syntagmách a pri skúmaní tzv. viacnásobných vetných členov.

Napriek tomu, že celá práca je venovaná podradňovacím syntagmám, najmä v časti *Jednoduchá syntagma ako základná syntaktická jednotka* uvažuje autor aj o problematike priraďovacej syntagmy. Zdôrazňuje, že i ona má svoj obsah a svoju formu a v rámci syntaktického izomorfizmu sa rovnako podieľa na výstavbe syntaktickej roviny jazyka. Ak sa slovenská jazykoveda podľa autora nedostatočne venovala výskumu podradňovacích syntagiem, viacnásobné vetné členy ostali ešte viac na okraji záujmu a bolo by sa im treba skutočne väčšmi venovať aj vzhľadom na široké chápanie primkynania ako spôsobu realizácie nielen závislostného vzťahu.

Ďalšie dve časti (*Vzťah lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny v podradňovacej syntagme*, *Obsah a forma v podradňovacej syntagme*) zostavil autor ako prehľad názorov jednotlivých jazykovedcov, pričom uviedol aj vlastné základné východiská a čiastkové závery. Konštatuje pritom, že: „Obsah syntagmy má svoj základ v lexikálnosémantickom význame slova, tvaru alebo spojenia, forma ... má v podstate vzťahovú funkciu a je eminentne gramatickej povahy“ (s. 28). V obsahu i forme rozoznáva vnútornú a vonkajšiu zložku a objasňuje ich chápanie v konfrontácii s názormi ostatných účastníkov diskusie o obsahu a forme syntagmy. Pokračovanie tejto diskusie by malo prispieť aj „k adekvátnemu vymedzeniu syntagmy ako miesta, v ktorom sa istým spôsobom stretáva lexikálnosémantická, morfologická a syntaktická rovina“ (s. 25), čo súčasne predpokladá úzku spoluprácu s filozofiou a súčasnými interdisciplinárnymi odborníkmi.

Skúmanie vzťahu syntagmy, vetných a súvetných celkov z hľadiska syntaktického izomorfizmu [tejto problematike sa autor venuje v piatej časti] tiež patrí k snahám o väčšiu logickosť syntaxe (opäť aj vzhľadom na potreby školskej praxe). Značne sa tu však preceňuje formálne kritérium; na jeho základe dosť ťažko možno výstižne formulovať čiastkové závery napr. o postavení a funkcii koordinácie v jednoduchej vete a súvetí. Súhlasíme s au-

torom, že „je tu potrebná dôkladná analýza jednoduchých priraďovacích súvetí s pravou a nepravou parataxou“ (s. 36) a preskúmanie možností realizácie priraďovacieho vzťahu v jednoduchej priraďovacej syntagme. Napr. nepravá paratasa sa podľa nás vyskytuje v jazyku rozmanitejšie, ako sa doteraz uvádzalo.

V rámci syntaktického izomorfizmu a pri dôslednom uplatňovaní syntagmatického princípu sa F. Kočišovi (ako zdôrazňuje v úvode — s. 6) prvý raz a v relatívnej úplnosti ukázala formálna dokonalosť syntaktickej stavby slovenčiny. V tomto zmysle predstavuje princíp izomorfizmu na realizácii tzv. globálnej determinácie, resp. globálnej koordinácie v príslušných zložených syntagmách a príslušných typoch zloženého súvetia. Podáva súčasne podrobnú charakteristiku týchto dvoch sémanticko-syntaktických vzťahov a načrtáva základné štruktúrne vzorce zložených syntagiem, typy aj podtypy zložených súvetí.

Prvú kapitolu autor uzatvára rozborom kritérií triedenia syntagiem a za východisko svojej práce určuje typológiu zložených podraďovacích syntagiem podľa nadradeného a rozvíjacieho člena, hoci pri substantívnych (najmä kongruentných a kongruentno-nekongruentných) zložených syntagmách sa tento jednotný princíp formálne značne narúša.

V druhej kapitole — *Zložené podraďovacie syntagmy* — ilustruje autor predchádzajúce teoretické výklady na vybranom dokladovom materiáli z umeleckej a odbornej literatúry. Nie je to však iba jednoduché vymenovanie jednotlivých typov zložených syntagiem a ich variantov, ale každá časť obsahuje aj primerané teoretické vysvetlenie.

Kapitola je podľa vyčlenených základných typov zložených syntagiem rozdelená na päť častí. V úvodnej poznámke k nim sa uvádza: „Cieľom tohto výkladu je predstaviť sústavu základných typov kongruentných, nekongruentných (a kongruentno-nekongruentných), objektových, adverbialných a adverbialno-objektových zložených podraďovacích syntagiem a ich variantov. Základné typy týchto zložených syntagiem sa konštituuju na troch základných spôsoboch realizácie podraďovacieho vzťahu v syntagme čiže na základe postupnej, vetvovej a násobenej závislosti, ich varianty sa utvárajú podľa miesta nadradeného člena a rozvíjajúcich členov zloženej syntagmy a podľa počtu rozvíjajúcich členov čiže podľa slovosledných a kvantitatívnych kritérií“ (s. 59). Dosiahnutie takto postaveného cieľa predpokladá skutočne náročnú a precíznu prácu (možno aj kolektívnu, no predovšetkým s využitím výpočtovej techniky). V súčasnej situácii vykonal autor pri analyzovaní a triedení rozsiahleho dokladového materiálu naozaj mravčiu prácu, no aj so zreteľom na obmedzený rozsah Jazykovedných štúdií nemohol dôsledne analyzovať všetky existujúce typy a varianty zložených podraďovacích syntagiem.

Najdôkladnejšie je rozpracovaná problematika kongruentných zložených substantívnych syntagiem, chýba tu však hlbší ponor do problematiky nekongruentných zložených substantívnych syntagiem a ich sémantický rozbor. Rovnako ako pri substantívnych zložených syntagmách aj pri slovesných (objektových a adverbialných) zložených syntagmách smeruje autor vo svojich výkladoch najmä k poukázaniu na vzťahy medzi jednotlivými závislými členmi zloženej syntagmy, na slovosledové zákonitosti a kvantitatívne parametre. V objektivej zloženej syntagme sa osobitne venuje predmetu, ktorý

má formu infinitívu, pri adverbiálnych zložených syntagmách si podrobnejšie všima ten typ, ktorý sa (niekedy značne sporne) hodnotí ako syntagma s prístavkovovo determinovanými príslovkovými určeniami. Vyčlenenie adverbiálno-objektových zložených syntagiem autor pokladá za impulz na diskusiu, ktorú napokon očakáva aj k ďalším nastoleným problémom.

V práci *Podradovacie syntagmy v slovenčine* sa F. Kočiš podujal na neľahkú úlohu „podať celkový obraz o štruktúre a funkčnom využití podradovacích syntagiem v slovenčine, o ich zapojení do stavby vety i do výstavby textu“ (s. 111). Dotkol sa pritom mnohých aktuálnych problémov súčasnej slovenskej jazykovedy (napr. vzťahu lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny v podradovacej syntagme, obsahu a formy) a zaujal k nim vlastné stanovisko. Nevyhýbal sa ani takým [zrejme naozaj neprávom trochu zaznávaným] oblastiam jazykovedného výskumu, ako je napr. syntaktický izomorfizmus, pravá a nepravá parataxa, podiel koordinácie na výstavbe jednoduchých vety atď. Z praktického hľadiska oceňujeme aj upozornenia na konkrétne ťažkosti a potreby školskej praxe.

Po monografii *Zložené súvetie v slovenčine* (1973) poskytol F. Kočiš v práci *Podradovacie syntagmy v slovenčine* náčrt komplexného spracovania najmenších syntaktických jednotiek, pričom sa sústredil najmä na zložené syntagmy a ich štruktúru. Práca má však i všeobecnejšiu platnosť ako zhrnutie niektorých doterajších čiastkových záverov a zároveň ako podnet na ďalší výskum uvedenej problematiky.

Mária Šimková

Uplatnenie záhorskeho dialektu v najnovšom diele Š. Moravčíka

[MORAVČÍK, Š.: V Kiripolci svine kujú. Bratislava, Tatran 1988. 280 s.]

Koncom roka 1988 dostali obyvatelia Záhoria a s nimi slovenská čitateľská obec hodnotný darček v podobe krásne ilustrovanej a graficky pútavo upravenej knižky Štefana Moravčíka *V Kiripolci svine kujú*.

Ak si sám autor určil ako cieľ predstaviť Záhorie a Záhorákov tak, aby ich čitateľ lepšie spoznal, a teda aj lepšie pochopil, treba konštatovať, že mu tento zámer vyšiel. Inými slovami — aj tento kút Slovenska sa dočkal zobrazenia v podobe úprimnej výpovede príslušníka súčasnej spisovateľskej generácie, ktorý vedel vo svojom diele maximálne využiť jeden z juhozápadoslovenských dialektov ako jednu z foriem národného jazyka a pomocou neho načrtnúť (často fiktívnu) históriu a súčasnosť záhorskej oblasti.

Pozrime sa však bližšie na jazykovú stránku diela, presnejšie na to, akú funkciu v ňom má záhorské nárečie. Úvodnou časťou knižky je *Slovník menej známych slov alebo bonbónik pre výmyselníkov záhoráckych vtípov*. Pod ľahkovážnym názvom sa tu uvádza množstvo zaujímavých starých aj starobylých lexikálnych jednotiek, medzi nimi aj frazeologických, a to nociónálnych aj expresívnych (napr. *hára* — povala, *pravadný* — znamenitý, *drúlaňa* — fľaša,

turecké žito — kukurica, *strniskový kúň* — kobyłka, *sprostý jak tetrev* — veľmi sprostý, *kerý pred kerého* — kto z koho). Hoci tu ide z lingvistického hľadiska len o rozsahom neveľký slovníček, jeho prínos je značný, pretože sa tu aspoň čiastočne zachytáva neodvratne sa vytrácajúca nárečová lexika, ktorá mizne so zánikom reálií.

Prvú časť knihy autor nazval *Báječné Záhorie*. Opisuje tu fiktívny vznik osídlenia Záhoria a založenie jednotlivých obcí. Už vtedajších pohanských bohov a praobyvateľov Záhoria necháva hovoriť korektným záhorským dialektom, a to tak, že 1. nárečovými výrazmi dopĺňa vety v spisovnom jazyku (*Paromova baba, habrča paprčivá*), pričom nárečové slová sú zvýraznené iným typom písma; 2. v nárečí cituje celé výpovede (*Pokerúc ma zbadáš, furt mi enem uši pižúkáš, aby sem ti zem spraviu!*). V tejto časti Moravčík uplatnil aj veľmi bohatú ľudovú terminológiu, najmä názvy rastlín a zvierat (*papulky, psi jazyk, marí líscí, pambíčkúv chlebíček, uasky, zvukače, tripuiky, žune, žmeuy, labudy*); 3. nárečie využíva pri citovaní veršovaných povedačiek, pesničiek a pod. (*Šuhaj ledačina, s černýma očima, veru bych za tebja Dunaj preskočiu*).

Druhá časť knižky nazvaná *Záhorské histórie* je mozaikou kratších príbehov, datovaných do najstarších čias — od obdobia rímskeho osídlenia až po obdobie tureckého vpádu. Autor tu objašňuje vznik názvov mnohých obcí, pričom často využíva povesti a ľudovú etymológiu (napr. v príbehu *Divoška Žarka alebo ako vznikli Radošovce*). Niekedy však siaha po skutočných historických prameňoch, ako je to napríklad pri názvoch *Plavecký hrad* a *Sekule*. V tejto časti Moravčík zaznamenáva aj v nárečiach častú metatézu spoluhlások *r* — *l* (*Lozorno* — *Rozolno*). V príbehu *Lucké sléпки alebo psina* sa každou svojou kapitolou objašňuje vznik ďalšieho významu slova *lucký*, a to cudzí.

Tretia časť *Už Turek ide* je súborom historiek z čias tureckých vpádov. Autor tu opäť rozoberá vznik niektorých toponým, ako sú napr. *Turecký vrch*; *Turecký stôl*, *Nekrštenský jarok*. Pravda, aj tu ide väčšinou o ľudovú etymológiu (napr. aj v časti *Darmovisy alebo enem pro nás a pro naše deti*). V tretej časti knihy Moravčík hojne uplatňuje vlastnú jazykovú tvorivosť a účelovo používa, prípadne aj vytvára priezviská hrdinov (napr. ozbrojené pestúnky na Pajštúne sa volajú *Jožula Strašifťáková, Mila Nebjeňajová, Eťela Kašičková, Johana Fúsková, Tekla Nespalová, Pipina Zrídkaveselá a Rézla Drždobre*). Sugestívne pôsobia aj zjavne autorove vlastné rozboru niektorých ďalších toponým (napr. vznik názvu úžľabiny *Podkerepušky* sa predstavuje tak, že obyvatelia Záhorskej Bystrice sa chystali na boj s prichádzajúcimi Turkami, ale keď zistili, že ide o Chorvátov unikajúcich pred Turkami, zaznel povel „*Pod kere pušky!*“). Moravčík vôbec často využíva, a to v celom rozoberanom diele, homonymiu v najširšom zmysle slova, ďalej náhodnú zvukovú zhodu, zvukomalbu a niekedy aj rým (*Čo si mohla iné počať ako počať?; milencov — mýlencov, už idú — u Židú, chudáci — Chorváci*). Tieto zjavne autorom vytvorené a do úst Záhorákov vložené výpovede však vždy korešpondujú s gramatickým systémom záhorskeho dialektu. Tak je to aj so známymi slovnými hrami, ktoré Moravčík vo svojom diele využíva: vybral si také výroky, ktoré už samy pôsobia ako záhorácke (*vúl se pase na terase, u lipy spí Rus*). Tieto výroky slúžia na vyvolanie dojmu, že ide o cudzí jazyk, tu konkrétne o francúzštinu a latinčinu.

Štvrtá časť *Poslúchajte ľudie máuo* je prehľadom historiek z novších dejín Záhoria. V piatej, poslednej časti sa autor zameriaval na príhody o zbojníkoch, o čom svedčí aj názov tejto časti *Zbojnícke lapálie, úklady a poklady a hrdinské príklady*.

Celá knižka *V Kiripolci svine kujú* je aj poukazom na to, že Záhorie nie je a nikdy nebolo zaostalým a zapadnutým kútom Slovenska. Naopak, už v dávnej minulosti bolo v tejto oblasti veľmi rušno, a to v časoch Veľkomoravskej ríše (v okolí Skalice archeológovia dodnes nachádzajú nové a nové vykopávky z obdobia Veľkej Moravy) alebo v období uhorského štátu, keď týmto hraničným územím prechádzala známa Česká a Moravská cesta.

Moravčíkova knižka sa stáva jedným z nemnohých prameňov, v ktorom sa presne zaznamenáva záhorský dialekt aj so svojim skalickým variantom. Len v jednom prípade, nevedno prečo, nesie reč hrdinov zo Senice stopy skalického variantu — v príbehu *Lubinský z Lubiny* používajú Seničanka Rozína a jej otec neasibilované *d'* — *d'ifčati, videl* — namiesto *dž* a tvrdé *l* na mieste obojperného *g*, ktoré sa vyskytuje na celom Záhorí okrem skalického regiónu, napr. v slove *bíleho*. Keďže Moravčíkovo dielo ostane jedným z prameňov záhorskej lexiky aj do budúcnosti, bolo vari potrebné uvažovať o inej, fonetickej transkripcii nárečových prejavov. Myslíme si, že v tomto prípade by dobre poslúžila maximálne zjednodušená fonetická transkripcia, ktorú používajú autori práve vznikajúceho *Slovníka slovenských nárečí*. Známe výhrady vydavateľských pracovníkov by tu neobstáli, pretože spomínaná transkripcia využíva bežnú abecedu (pravda, okrem oblúčika pod obojperným *u*, o ktorého nepoužívaní by sa však dalo uvažovať). Ide najmä o vernejšie zaznamenanie spodobovania, lepšie povedané nespodobovania, ktoré je jedným z najcharakteristickejších znakov záhoráčtiny. Je síce pravda, že čitateľ si bude spodobovať spoluhlásky v istej pozícii sám, napr. *utem* si správne prečíta ako *ŕtem*, *rozchlámil* ako *roschlámil*, ale Nezáhorák bude asimilovať aj také skupiny spoluhlások, ktoré sa na spomínanom území neasimilujú, napr. *jak já, nevíš li*. Pri jednoduchom fonetickom zápise by sa takýto omyl vylúčil. Správne foneticky je napríklad zapísané vlastné meno *Joška Plšek*. Tu mohli zasiahnuť aj redaktori publikácie, ktorí takisto nemali prehliadať nie vždy dôsledné označovanie mäkkosti spoluhlások, ktorá je väčšinou vyznačená, ale v niektorých prípadoch nie je, napr. v slovách *koňe*, *vlastní*, *zbojníci* mäkkeň je, v slove *prsteňem* dokonca nenáležitý, ale mäkkene chýbajú v slovách *gníbanica* a *ti* (datív sg.).

Napriek spomínaným výhradám možno povedať, že Štefan Moravčík vytvoril dielo hodné záujmu nielen samých Záhorákov a ostatných čitateľov, ale aj lingvistov. Vznikla akási „záhorácka sága“, kvôli ktorej autor neváhal veľkoryso dotvoriť a využiť skutočnú históriu. Dialekt, ktorý v diele uplatnil, ukázal ako živú a adaptabilnú formu národného jazyka. Nárečie tu neslúži ako lacný prostriedok na vytváranie grotesknosti, ako sa to v súčasnosti často stáva v niektorých masovokomunikačných prostriedkoch, ale je organickou, nenásilnou súčasťou publikácie. A tak ostáva už len konštatovať, že knižka *V Kiripolci svine kujú* nie je z tých, ktoré sa čítajú jedným dychom pre pútavý dej. Možno však po nej siahnuť kedykoľvek ako po zdroji nevyčerpatelného optimizmu a dobrej zábavy.

Daniela Bačíková

SPYTOVALI STE SA

Sú slová psychológia a psychika synonymné? — T. R. z Košíc sa nás v liste opýtal, či sú výrazy *psychika* a *psychológia* významovo zameniteľné. Podnet na túto otázku mu dala jedna rozhlasová relácia, v ktorej sa stretol so spomeniami *peniknúť do psychológie umelca, poznať psychológiu robotníka*. Autor otázky je toho názoru, že v obidvoch prípadoch sa malo použiť slovo *psychika*, nie *psychológia*, pretože významová náplň týchto výrazov je presne určená a odlišná — psychológia je veda, ktorá skúma psychiku, t. j. súbor duševných procesov, javov.

Takáto jednoznačná významová charakteristika slov *psychológia* a *psychika* platí v odbornom (náučnom) štýle, v ktorom majú obidva výrazy terminologickú platnosť (napr. v pedagogike, filozofii, psychológii, v niektorých prírodných vedách a pod.). V bežnom jazyku je však medzi nimi trocha iný (voľnejší) významový vzťah. Slovo *psychika* vykladajú slovníky spisovnej slovenčiny ako súhrn duševných javov, duševno. Pri slove *psychológia* uvádzajú dva významy. Podľa prvého (základného) významu označuje *psychológia* vedu o duševných javoch, ktorá sa v súčasnosti člení na množstvo špeciálnych disciplín, napr. *sociálna, klinická psychológia, psychológia práce, športu, kozmická psychológia* a pod. Vo svojom druhom význame je výraz *psychológia* synonymný s výrazom *psychika*, pretože zahŕňa myslenie, jeho spôsoby, duševné vlastnosti, stavy. V tomto zmysle možno hovoriť o *psychológii národa, doby, o psychológii umelca*, dokonca aj o *psychológii zvierata*. Svedčia o tom príklady z literatúry a tlače: *To súvisí so zvláštnosťou postavenia slovenskej armády vo fašistickom zoskupení i so zvláštnou psychológiou slovenského vojaka*. [Mináč] — *Po vzniku filmu došlo k veľkým zmenám v spoločenskej psychológii, k preorientácii poznávania histórie*.

Analogické rozširovanie, resp. prenášanie významu slova je bežné aj pri iných podobných výrazoch. Podobne ako slovo *psychológia* fungujú v jazyku napr. slová *anatómia, frazeológia, štylistika* a pod.: *anatómia* (veda o zložení organizmov) — *anatómia vraždy* (rozbor, analýza činu), *frazeológia* (lingvistický odbor) — *Štúrova frazeológia* (typické vyjadrovanie jednotlivca), *štylistika* (lingvistický odbor) — *štylistika prejavu* (výstavba, štýl).

Ingrid Hrubaničová

Môže byť situácia relatívne optimistická? — Z listu Ing. M. Košu z Martina: „Titulok na prvej strane *Smeny* na nedeľu z 24. 3. 1989 mal takúto podobu: *Situácia relatívne optimistická*. Zaujímam ma, či spojenie *optimistická situácia* je správne. Domnievam sa totiž, že za slovom *optimistický* by sme očakávali kdesi v pozadí subjekt alebo výsledok vnútorných pocitov, dispozície a pod. Teda že situácia môže vyvolať optimizmus (niekoho, kto disponuje vedomím); optimistický môže byť človek, úsmev, nálada, povaha, názor.“

Hoci vyjadrenie *situácia relatívne optimistická*, resp. *optimistická situácia* nie je bežné, nemožno ho odmietnuť. Pisateľ má pravdu v tom, že za slovom

optimistický sa predpokladá predovšetkým nejaký živý subjekt alebo jeho prejavy či zložky. Aj spojenia, ktoré spomína (*optimistický človek, optimistický úsmev, optimistický názor, optimistická nálada, optimistická povaha*), to potvrdzujú. Uvedené spojenia sú v reči veľmi bežné. Ak však pripustíme, že prídavné meno *optimistický* môže mať aj významový odtienok „vyvolávajúci optimizmus“, potom je možné aj spojenie *situácia relatívne optimistická*, resp. *optimistická situácia*, teda situácia vyvolávajúca optimizmus, situácia, ktorá môže byť predpokladom pozitívneho vývinu alebo pozitívneho výsledku. Spojenie *optimistická situácia* sa tak dostáva do radu spojení *smutná situácia, veselá situácia, komická situácia, zúfalá situácia, konfliktná situácia, stresová situácia*.

Matej Považaj

Rozdiel medzi pólom a dipólom. — J. B. zo Stupavy sa nás pýta, či možno použiť slovo *dipól* pri úvahách o dialektickom vzťahu. Svoju otázku podložil týmto citátom z tlače: „...žiada sa upozorniť na ten *dipól* dialektického vzťahu autor — čitateľ [produkcia] — reprodukcia, ktorý ... autor kladie do popredia“.

Na prvý pohľad je zrejmé, že v dialektickom vzťahu sú vždy dva protikladné prvky, dva krajné póly. *Dipól* nemôže byť kladný alebo záporný, nemôže sa vzťahovať na kladnú alebo zápornú stránku javu. Vyplýva to už zo samotnej povahy veci: *dipól* je sústava dvoch prvkov, ktoré sú navzájom protikladné, ale vždy v rámci tejto sústavy. Konkrétnu predstavu o takejto sústave podáva napr. *dipól* fungujúci ako jednoduchá televízna anténa. V uvedenom citáte sa malo zrejme použiť slovo *pól*.

Ján Horecký

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1989, Rukopis odovzdaný do tlače 17. 3. 1989. Registr. zn. F-7050.

KUL
TURA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—